

САЛТ- ДӘСТҮР МЕН ТЕЛЕВИЗИЯ

МРНТИ 19.61.11

Ш. Абишова¹

¹Т.Жүргенов атындағы ҚҰӨА,
Алматы, Қазақстан

САЛТ-ДӘСТҮР МЕН ТЕЛЕВИЗИЯ

Аңдатпа

Ақпарат құралдарының ішінде Телевизияның жойқын күш екенін бәрі біледі. Бір қарағанда елдің қорғаныс қуатындағы аса жойқын қарулардан да күшті құрал. Телевизия кез-келген оқиғаны, кез-келген қайраткерлікті, тарихи болмысты, бүкіл ғаламды үйіңізге әкеліп, көзіңізгекөрсетіп, құлағыңызға естіртіп, қолыңызбен ұстағандай етіп бермей ме? Оның басты ерекшелігі – айдалада болып жатқан оқиғаны бүкіл әлемге сол сәтте, сол күні жеткізіп үлгеретін шапшаңдығында. Телевизия – ақпарат құралдары бөлігі ғана емес, ол шығармашылық түрі. Бұқаралық коммуникациялардың кейбіреулерінен ақпарат жетпей жатқан алыс жерлердегі ағайынға еркін бара алатын әрі халықты үнемі хабардар ететін мүмкіндік. Телевидениенің ол қабілетін оның желілер арқылы өзінің табиғатына сай хабарлама бере алатын болмысына байланысты көруге болады. Демократиялық құрылымда үкіметтік және қоғамдық таралым халыққа әлемде болып жатқан жаңалықтарды ғана беріп қоймай, адамзаттың көркем шығармалармен сусындап әрі адамгершілік болмысын жетілдіруге де септігін тигізеді. Өнердің (оның ішінде ТВ да бар) байланыстық әсеріне сүйене отырып көретініміз, күнделікті эфирде отыратын хабардағы жүргізуші мен қатысушыларға қарап, олардың сөз саптасы мен мінез-құлқы, отырысына сай зиялы орта өкілі осындай болуы керек шығар деген ой қалыптасады.

Дегенмен де ақ пен қараны ажырататын мәдени орта қалыптастырған жөн. Ал, ұлттық құндылық ең алдымен ата-баба салтынан бастау алады.

Трек сөздер: телевизия, шығармашылық, мәдениет, дәстүр, қайнаркөз, адамгершілік, тағдыр, ұлт.

Ұлттық тұғыр, ұлттық бағыт-бағдар мәдениет саласы үшін ғана емес, бүгінде бүкіл дүниежүзі үшін ортақ категорияға, ортақ іске айналып отырған нарық

экономикасы үшін де қажет. Іргелі ел болудың, қуатты мемлекет болудың ең үлкен тетігі – ұлттық экономиканы көркейте білу керек екендігі әркімге

де керек нәрсе. Қай елде болсын, экономикалық саясат пен ұлт тағдыры өте тығыз байланыста болып келген. Ең алдымен ұлт тағдырын, сол ұлт ішіндегі адам тағдырын ойлап, осы бағытты мықтап ұстанған экономикалық реформа шын мәнінде адам үшін, солардың әлауқатының, күн көрісінің де деңгейін көтеру үшін ғана емес, олардың рухани өсуін, өнері мен мәдениетінің өрлеуін, оқу-білім дәрежесінің биіктеп отыруын қамтамасыз ету үлкен жетістік.

Әлемнің дамыған мемлекеттерінің бірінде жүргізілген сауалнамадан белгілі болғандай, жеке кісінің 12 %, ал отбасымен 88 % теледидар алдында отыратындығы айқындалды. Теледидар – бос уақыт ермегі, әсіресе кешкі ас кезінде әрбір отбасының ерекше мән беретін көк жәшігі. Қызықты хабарлар болса, кісілерді үйде тұзақтап, одан әрі тамашалауға құмарттырады.

Нарыққа бағынған мемлекетте ешқандай идеология болмайды-мыс. Дәл осылай ойлау – әрі аңғырттық, әрі ақылсыздық. Бұл күндері өркениетті ел атанып жүрген, өзіміз өнеге алуға ұмтылып жатқан капиталистік елдердің өзінде ұлттық идеология қалтқысыз қызмет етеді. Олар өз ұлтының мүддесі мен идеалын мемлекет заңдары мен саясатының өн бойына қоса өріп, жымын білдірмей, сіңіріп жібереді. Тәуелсіздігімізге 25 жыл толғалы отырған өз елімізге ұлттық идеология ауадай қажет.

Өнер қай кезеңде де ізденісті, сезімталдық пен сергектікті талап етеді. Ізденіс бар жерде ілгерілеу мен атақ-абырой да бірге жүреді. Сондықтан да бүгінде «синкретті» өнер саналатын теледидар төріне шығып, оның «жұлдыздар шоғырына» қосылуы кез-келген пенденің маңдайына жазылмаған. Оған интеллектуалдық

алымдылық пен биіктік, тереңдік пен ойлылық керек. Осы жолды адаспай тауып, көрермен көңілінен шығып, қызыл сөзден сымбатты ойлар құрау да шеберліктің шыңына жеткен пенделердің ғана маңдайына жазылған. Айтыла-айтыла жауыр болған, көрсетіле келе көз үйренген көріністерден әбден ығыр болған көрерменді теледидар алдында ұстап отыру үшін де білімге қоса біліктілік, көсемдікке қоса көрегенділік, әрі кейіпкер сөзінен «жанды ойды» үзіп алып, одан әңгімені шеберлікпен өрбітуге де шын талғампаздық керек.

Қазақ халқының атадан балаға мұра болып жеткен дүниелері көп. Ұмыт болып бара жатқан салт-дәстүрді қайта жаңғырту қазақ халқының борышы, міндеті. Салт-дәстүр ғасырдан-ғасырға, атадан балаға жететін құндылыққа толы дүние. Салт-дәстүрімізді біріміз сақтап біле білсек, бірімізге ұмыт болған жәйттер де бар. Халық арасында: «Елу жылда ел жаңа, жүз жылда қазан» деген халық даналығы. Осыдан жүз жыл бұрынғы әдет-ғұрыптардың көпшілігі қазір ұмытылып, халық санасынан өшіп бара жатқаны жасырын емес, тіпті кейінгі жастарға ол ертегі секілді көрінеді. Дегенмен көзіміз ашық, көкірегіміз ояу.

Салт-дәстүрлерімізге көз салсақ: Бесікке бөлеуден бастап, тұсау кесу, сүндетке отырғызу, қыз ұзату, ұрын келу, жар-жар, беташар айту, шілдеhana т.б. Бүгінде, Егеменді елімізде өмір кешіп, халықтық қалып пен ата салтының қайнар бұлағына ат басын бұрып, бесік түзеуге бет алған жайымыз бар. Ұлттық дәстүр – халықтық даналық қасиеті, асыл қазынасы деп қарап, мен бағдарламамды салт-дәстүрдің насихаттауына арнап, халқыма жеткіземін, – деген хабарлар жеткіліксіз. «Ел болам десең, бесігіңді

түзе», – дейді қазақ халқы даналығы. Бабаларымыздың ежелгі қағидасын келер ұрпаққа жеткізу үшін, қазақ халқының салтын, дәстүрін, әдет-ғұрпын телебағдарлама өзегіне айналдыру қажет.

Салт-дәстүрдің ең бірінші түп-қазығы деп, мен бесікті айтар едім. Себебі, бесік – ұлттық өнеріміздің төл туындысы, салтымыздың жұрнағы. «Есік көргенді алма, бесік көргенді ал», – деп қазақ халқы бекер айтпаған, салт-дәстүрдің өзегі де осында. Қазіргі жастарға бесікке бөлеудің жол-жоралғысын үйрету де бағдарлама бастауы болуы шарт.

Бесік – қазақ ұғымында киелі орын. Әрбір қазақтың шаңырағында бесіктің болуы біздің ұлттық дәстүріміздің қасиеті. Көшпелі ғұмыр кешкен бабаларымыздан қалған қасиетті бесікке мұра ретінде қарап, әрбір қазақтың отбасы ошақ қасында сақталуы тегін емес.

Салт – ұлттың ұрпақ тәрбиесінен, мәдени тұрмысы мен шаруашылық тіршілігінен көрініс бере отырып, адамның дүниеге келуімен бірге өрбіп, о дүниеге аттанып кеткенше құндақтайтын, тербететін алтын бесігі болса, ал дәстүр – сол салттың өмірде әлденеше рет қайталанып, тіршіліктен ұзақ уақыт тұрақты орын алған түрі.

Жалпы қазақ халқы сияқты тумысынан батыр да, дана, шешен халық жоқ. Ұлт намысын бірінші кезекке қойған. Қаздауысты Қазыбек бабамыз сол ұлтты, сол халықты былай суреттеп: «Біз қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз. Елімізден құт-береке қашпасын деп, жеріміздің шетін жау баспасын деп найзаға үкі таққан елміз. Досымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзымызды ақтай білген елміз. Атадан ұл туса, құл боламын деп тумады, анадан қыз туса, күң боламын деп тумады. Ұл мен қызды

қаматып отыра алмайтын елміз. Сен қалмақ болсаң, біз қазақ қарпысқалы келгенбіз, танысуға көнбесең, шабысқалы келгенбіз, сен темір болсаң біз көмір, еріткелі келгенбіз. Қазақ, қалмақ баласы табысқалы келгенбіз. Танымайтын жат елге танысқалы келгенбіз, танысуға көнбесең шабысқалы келгенбіз. Сен қобылан болсаң, мен – арыстан, алысқалы келгенбіз. Жаңа үйреткен жас тұлпар, жарысқалы келгенбіз, тұтқыр сары желіммін жабысқалы келгенбіз. Берсең жөндеп бітіміңді айт, не тұрысатын жеріңді айт», – депті.

Осы бір монологтан ұлттық қасиет, ұлттық мақтаныш сезім, «елім» деп еңіреген, «халқым» деп қайысқан, «Отаным» деп жанын құрбандыққа шалар қазақ халқының ұлттық деңгейі көрініп тұр. Осындай рухты, жаны жалындап тұрған ұрпақтардан ұрпақ болып біздер тарадық. Олай болса, біз тегін ұрпақтар емеспіз. Дегенмен 70 жылдан астам уақыт бойы кеңестік дәуірімізде бар ұлт адамдарына бір қалыптан өткендей тәрбие ұсынылып келінді. Аяулы азаматтарымыз Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаевтарды қудалап, түрмеге жапты, өздерімен бірге олардың кітаптары да жойылды. Ұлттық болмысымызға түскен дерттің, кеселдің негізгі себептерінің бірі осы. Шүкіршілік, рухани өмірімізде болып жатқан жаңалықтар тәрбие ісіне басқаша қарауға мәжбүр етті. Өз халқымыздың тарихына үңіліп, жоғымызды жоқтап, (соның ішінде салт-дәстүрімізді), барымызды қадірлеуге бабалар рухына тәубе етуге дағдылана бастадық. Ұлтымыздың ұрпақ тәрбиелеудегі, әулет жалғастырудағы өмір тәжірбиесін, салт-дәстүрлерін тәрбие жұмысына енгізуге ниет жасауымыз да жақсылықтың

нышаны. Бұның бәрін мысал ретінде айтып отырмын. Себебі қазіргі кезде салт-дәстүрімізден жұрдай қалдық, әдет-ғұрпымызды мүлдем білмейміз, не телеарналардан көрсетпейді, не ол туралы кітаптар да жазылмайды деген мақалаларды көп оқитын болдық. Сөздің шындығына келсек, салт-дәстүр, әдет-ғұрыпқа арналған кітаптарды қай дүкен сүрелеріне барсаңыз да таппайсыз. Бірақ радио, телеарналарда аз да болса насихатталып келеді. Меніңше, біздің салт-дәстүріміздің бәрі ұмытылған жоқ, тек жұмыла кірісіп арықарай соның ұстануына жол берсек нұр үстіне нұр болады. Қазақтың қай бір өнерін алып қарасаңыз, тәрбие мен тәлімі мол. Кезінде ауыл ішінде әжелеріміз, жеңгелеріміз, кішісі болсын үлкені болсын киіз басып, кілем тоқып азан-қазан ауылдың исі аңқып тұратын. Қай ауылға барсаңыз шебер, қолынан өнер таматын, бес саусақ өнер иелері болатын. Сол әдемі көріністерді еске түсіргенде бір жылылық, сағыныш сезімдері келеді. Сол дүниелерді қайта жаңғырту мына біздің қолымызда. Ескіні жаңарту – жаңаны жаңғырту емес, керісінше, жақсыны толықтыру, байыту болмақ. Әрі өз алдына бір өнер. Ол – қолөнері. Қай өнер болмасын ол – халық мұрасы. Өткеннің тарихы, шежіресі. Ғасырлық одан да ұзақ ғұмыры бар қайнар көзі. Негізі өнердегі қиындық - «ізденіс» деген ұғыммен астасып жатады. Қиындықсыз, жан қиналыссыз өмірге өнер келмейді. Сондықтан салт-дәстүрімізді, өнерімізді насихаттап, жаңартып, жаңғыртуымызға әлі де күш сала кірісіп, біріміз кітап жазып, біріміз соны қолға алып, біріміз енді насихаттап, біріміз содан телехабар жасасақ көп нәтижеге жетеміз.

Қазақ өзіне тән ұлттық салт-санасынан мүлде қол үзіп, алақан жайып

қалған емес қой. Дала төсіндегі сай-сала құшағында шоғыр-шоғыр ауылдарда ұлттық дәстүрді, қасиетті тамырын аз да болса жайып қолдана берді және қолдана береді де. Әсіресе, сырттан елге ағылған қандастарымыз ата дәстүр – салтты сақтап ала келгенін көріп жүрміз.

Әлемдік дүниеге шықтық, жақсылық – алдымызда дейміз. Рухани байлыққа иеміз деп жар саламыз. Әзірше, қазақтар орыс әлеміне, бүкіл адамзаттың рухани дүниесіне жеттік деген ұғыммен өмір сүріп келеміз. Өз тілімізге жоғары мәртебе бергенімізше, жағдай солай болатын да шығар. Қалай дегенде де телекөрерменнің қазақ тіліндегі хабарларға сусап отырғанын ұмытпасақ.

«Біз өз ақпарат – рухани дүниеміздің аясында ғана томаға тұйық қала алмаймыз. Жылдар бойы ой-санамызды тұзақтап алған Мәскеудің телеарналарының көшірмесі дәрежесінде қалып қоюға болмайды. Бөтен елдің журналистері батыл келеді, кей дүниені қызғанады, өздігінше түсінеді, жат пиғыл тілеуі де болады. Оған да қырағы, сақ болу қажет. Жириновскийді немесе Солженицинді әшкерелеу керек болса да, оны дәйекті, ғылыми дәлелдермен әшкерелеу керек» – деп жазды белгілі қоғам қайраткері, публицист Камал Смайылов[1].

«Тоқырау» деп таңбаланған жылдар да, «қайта құру» деп көсемсінген кешегі өткен ғасырдағы кезеңдерде де біз өз «қажетімізді» орталықтан алып отырғанымыз аздай, басымызды дуалап тастағандай солардан қалған жұрттан әлі де іздестіре береміз. Өзімізше ойлап, өз менталитеімізге лайықты дүние жасаудан тайсақтап келеміз. Неге? Түсінбей-ақ қойдым. Әлі де жақын да алыс шет елдің хабарларының баламасын жасамақ боламыз. Қазақ

телемәдениетінің басында отырған кешегі Кенжеболат Шалабаев пен Камал Смайылов сынды ұлтжанды басшылық жоқтығынан да осы күйде болармыз-ау. Әрине, ауызды қу шөппен сүртпей-ақ қояйық. «Қазақстан» телеарнасында бірнеше тәуір хабарлар баршылық. Бірақ, бүгінгі көрерменге олар аздық етеді. Коммерциялық каналдардың қазақша хабарлар беруі тіпті сын көтермейді. Қазіргі астыртын өтіп жатқан идеялық әрі идеологиялық тартыстың нәтижесі ертеңгі ұрпақ – болашақ зиялы орта өкілдеріне кесел болып шықпасына кім кепіл?! Оның себебі, XXI-ші ғасырдың озық жетістігі – теледидарды әлі де дұрыс пайдалана алмай келеміз. Оның басшылығында отырған азаматтар мен азаматшалар әр хабарды ақылмен ұйымдастырып, сол арқылы ұлттық құндылықтарымызды, мәдениетіміз бен салт-дәстүрімізді санамызға сіңіре дәріптесе мәселенің түйіні дұрыс шешілген де болар еді. 20 жыл толғалы отырған Егемендік дегенді жағдай түсінбей, қолдағы барға құрғақ қанағат жасамай, бүгінгі ырысымызды ертеңгі берекеге айналдыру үшін де теледидардан өтетін дүниелерді сұрыптап, салмақтап, саралап ұсынса, ұрпақ тәрбиесіне әжептәуір ықпалын тигізер еді. Иә, ұрпақ тәрбиесінде ТВ-ның алар орны ерекше.

Бүгінгідей нарық қыспағы жағадан алғанда телевизия аса қажетті құралға айналып отыр. Көгілдір экран елді тұрмыс ауыртпалығынан, болашағына деген сенімсіз ойларынан бір сәтке

серпілту, өмірге деген құштарлығын арттыру мақсатында өз міндетін сәтті атқарып отыр. «Тіл сөйлеу, сөйлесу, оқу, үйрену, жазу сызу арқылы өседі. Бұл үшеуінің бірде біріне көңіл аудармай да үлкен қылмыс», – дейді академик жазушы Ғ.Мүсірепов[2]. Тіл тағдырына қатысты өзекті үш мәселенің қайсысын да назардан тыс қалдыруға болмайды. Себебі, жүйе-жүйесімен сөйлей білу қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени-рухани өміріміздің қай саласында болмасын, бұдан кім-кімнің де бейтарап қала алмайтыны да аян. Сөйлеу мәдениеті – ауызекі тілге қатысты проблемалардың ішіндегі ең маңыздысы. Телевизиядағы қуатты саналатын екі тетіктің бірі – сөз, екіншісі – көрініс.

Қорытындылай айтқанда, елдің бүгінгі кешегі тарихымен астасып жатады. Өткенінен хабары жоқ жандардың болашаққа да берері шамалы. Халықтың тарихи тағлымы ұрпақ тәрбиесі мен оған берген өнегесіне байланысты. Келешектің кемшін болмауын ойлаған ел бұлдіршінін бесіктен тәрбиелейді. Одан әрі дәстүр-өнегесін санаға сіңіреді. Осының бәрі халықтың өзіндік қолтаңбасы бар тағлымынан туындайды [3].

Ғасырдан-ғасырға жалғасып, ұрпақтан-ұрпаққа ауысып келе жатқан осынау әдет-ғұрыптарымыз бен салт-дәстүрімізді халқымыздың асыл-мұрасы ретінде бағалап, оларды көздің қарашығындай сақтап, ілгері дамытып отыру – өркенді де өнегелі іс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Смайылов К. Салмақтың бәрі – қазақта // Қазақ әдебиеті. –1993. – 10 желтоқсан.
2. Мүсірепов Ғ. Шығармалар жинағы. 5 томдық. – Алматы: Жазушы, 1974.–Т.3. – 483 б.
3. Беркова Н. Анимация как феномен культурного наследия (на примере творчества режиссера-аниматора Т. Мукановой) // Центрально-Азиатский искусствоведческий журнал. – 2016.– №2. – С. 48–52.

ТРАДИЦИЯ И ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Ш. Абишова

Казахская национальная академия искусств им. Т. Жургенова (Алматы, Казахстан)

Аннотация

Сегодня с уверенностью можно сказать, что телевидение – огромная информационная сила среди СМИ. Оно порой даже сильнее любой военной мощи. Телевидение – не только средство массовой коммуникации, но и вид творчества, способный охватить самые широкие слои населения, которые остаются за пределами влияния других средств массовой коммуникации. Эта способность телевидения объясняется особенностями его физической природы, определяющими специфику ТВ как средства создания и передачи сообщения. В демократическом обществе государственное и общественное вещание ориентирует зрителя в окружающем мире не только информируя его, но и приобщая к художественным и нравственным достижениям человечества. Опираясь на коммуникативную роль искусства (ТВ в том числе), оно интегрирует общество, воздействует на аудиторию языком повседневно звучащей с экрана речи, манерой поведения в кадре ведущих и участников передач, присутствием в эфире людей, воплощающих наши представления об истинной интеллигентности. Помогая войти в пространство духовности, оно становится художественным посредником, формирующим – сознательно или безотчетно – культуру общества. А национальная культура – это прежде всего традиции народа, истоки, идущие из поколения в поколение.

Ключевые слова: телевидение, творчество, культура, традиция, истоки, человечность, судьба, нация.

CUSTOMS, TRADITIONS, AND TELEVISION

Sh. Abisheva

T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts

Abstract

Today we know that television is a huge informational power among the media. It is even stronger at times than any military power. TV activity is not only the means of mass communication, but also the type of art. Television is able to cover the widest layers of the population, which remain outside the influence of other media. This ability of television is due to the peculiarities of his physical nature, defining the specifics of television as a means to create and send messages. In a democratic society, state and public broadcasting orients the viewer into the surrounding world, not only by informing him, but also by introducing to the artistic and moral achievements of humanity. Based on communicative the role of art (including TV), it integrates a society, affects the audience from the screen by sounding speech, behaviour patterns of hosts and participants, the presence in the air of people who embody our understanding of the true intelligence. Helping to enter into a space of spirituality, it becomes an artistic mediator, forming - consciously or unconsciously - the culture of society. A national culture, first of all, is the tradition of the people, the sources coming from generation to generation.

Keywords: TV activity, creativity, culture, traditions, origins, humanity, destiny, nation.

Автор туралы мәлімет: Абишова Шолпан. Т. Жұргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер Академиясы, 2 курс магистранты, Ғылыми жетекшісі: доцент Ачкалов Е.Е.

Сведения об авторе: Абишова Шолпан, Казахская национальная академия искусств им. Т. Жургенова, магистрант 2-го курса, Алматы, Казахстан. Научный руководитель: доцент Ачкалов Е. Е.

Author's data: Abisheva Sholpan, T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts 2nd year Master Degree student, Almaty, Kazakhstan. Scientific advisor: associate professor Achkalov E.E.